

LA GEOGRAFIA ✧ FÍSICA DE ✧ RAFAEL • MASÓ

Rosa M. Gil i Tort

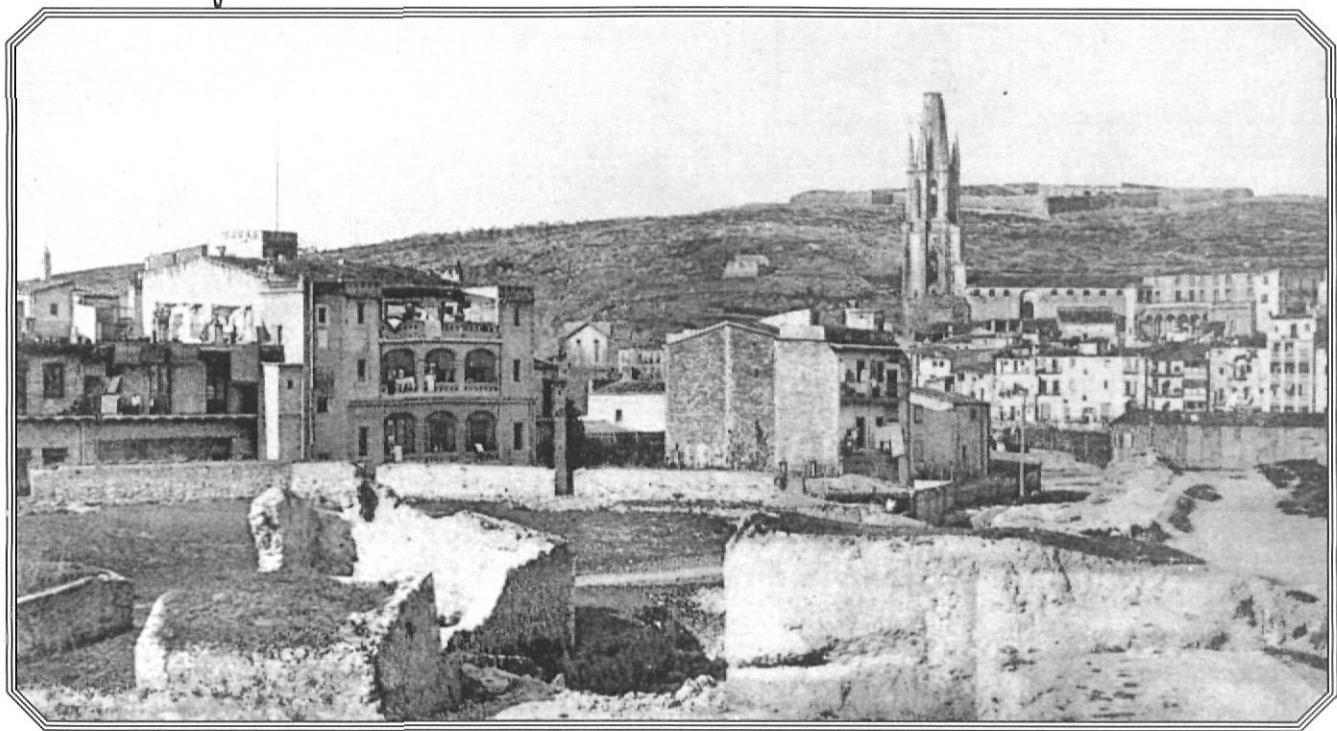
Al'hora de situar Rafael Masó en el seu context partim d'un primer pas, que és la ubicació física de la seva activitat personal i professional sobre el territori. Reconstruint aquestes coordenades físiques obtindrem informació sobre les relacions personals i professionals que se'n desprenen i aprofundirem en la petita història local, que acompanya el personatge i la seva activitat.

Hem centrat l'estudi d'aquestes coordenades físiques en dos punts: la ciutat de Girona, que va veure néixer i créixer el jove Rafael Masó, i el territori més ampli de les comarques gironines, on va desenvolupar la seva activitat com a arquitecte i activista cultural. Un altre nivell correspondria a la ciutat de Barcelona, on Rafael Masó es formà acadèmicament i s'introduí en l'ambient cultural del noucentisme. Més puntualment, però amb una important càrrega d'influència que no cal negligir, se situarien els seus viatges per Europa, especialment el que porta a terme com a viatge de noces al principi de 1912, i d'altres de caràcter més professional que realitzà al llarg de la seva vida.

La Girona de 1880

L'any 1880, quan Rafael Masó va néixer –al número 29 del carrer de les Ballesteries–, la ciutat presentava, sense gaires variacions, l'aspecte que havia tingut al llarg dels darrers cent anys. Hem de pensar en una ciutat de caràcter medieval reclosa dins la muralla, que encara tancava cada nit les seves portes. Molt castigada pels setges de les tropes franceses ocorreguts el 1809, tot just feia unes dècades que havia començat a superar els efectes de la Guerra del Francès a tots nivells. Pel que fa a les muralles, fins vint anys més tard, el 1901, no s'inicià el lent procés d'enderroc i desenvolupament urbà de la ciutat extramurs.

El 1880 Girona era travessada per la principal via de comunicació que la unia amb la resta del país, la carretera nacional de Madrid a França, que passava per la plaça del Vi, carrer Ciutadans, Cort Reial i enfilava el carrer Ballesteries passant per davant de la casa natal de l'arquitecte. Un traçat, recordem-ho, que es perpetuà fins al 1963. Els viatges per carretera s'havien de fer en carro o tartana, i alguna diligència cobria la línia de Barcelona a Perpinyà.

*Imatge de Girona durant el procés
d'enderrocament de les muralles.*

Pel que fa al ferrocarril, el 1880 arribà a la frontera la línia de Madrid a França, i entre 1887 i 1891 s'inauguraren les línies de trens Girona a Palamós, Girona a Sant Feliu de Guíxols i Girona a Olot. Aquesta darrera no completà el trajecte fins al 1911.

A nivell polític, l'Estat estava en mans del govern de la Restauració d'Alfons XII, i el poder municipal i provincial es repartia entre les representacions dels partits conservadors i liberals dominants a Madrid. El canvi de segle portà la consolidació del catalanisme i dels partits republicans, que a poc a poc minvaren la representació dels monàrquics.

Quant a la demografia, Girona, que l'any 1880 tenia 15.000 habitants, va patir l'epidèmia de còlera del 1885, que deixà 35 morts. Al llarg del primer terç del segle XIX la ciutat va ser víctima de les epidèmies de grip (1918) i tifus que s'estengueren per Catalunya i Europa.

En el camp de la sanitat, els gironins només disposaven dels serveis de l'hospital de Santa Caterina, fundat el segle XVII, al qual s'hi acudia en casos extrems o en situacions de pobresa. La majoria d'incidències mèdiques es resolien al consultori del metge o a casa del mateix malalt.

Econòmicament parlant la ciutat va viure tot el segle XIX amb la necessitat de recuperar-se de la desfeta de la Guerra del Francès. Tan sols l'alliberament de sòl a la zona del Mercadal que representà la Desamortització de Mendizàbal (1836) propicià el naixement d'algunes indústries tèxtils, de foneria i de fabricació de paper. Aquesta incipient industrialització féu sorgir una petita burgesia a la ciutat, de relativa força econòmica i, sobretot, de febles inquietuds culturals. També en aquell moment la plaga de la fil·loxera havia travessat els Pirineus i començava a arrasar les vinyes catalanes.

Un signe de modernitat que s'apuntà la ciutat fou l'enllumenat elèctric públic, que va ser una realitat a partir de 1883, després de l'experiència pionera que representà l'enllumenat de gas.

Girona havia vist tancar la Universitat Literària el 1874, i pel que fa a l'ensenyament dels infants, hi havia cinc escoles públiques, acadèmies i col·legis privats, l'Institut —on assistí el jove Masó—, l'Escola Normal de Mestres i el Seminari.

En aquest ambient que acabem de descriure, el desenvolupament cultural i social de la ciutat tardà encara uns vint anys a produir-se, coincidint amb el canvi de segle. No és casual que la generació capaç de recon-

*La rambla Pi i Margall de Girona
en un dia de mercat, cap al 1910.*

duir aquella levítica, provinciana i ensopida ciutat fos la que tingué Rafael Masó com a un dels seus representants més brillants. Tota una generació de joves nascuts en el darrer terç del segle XIX que amb les influències del modernisme i el noucentisme, juntament amb l'esperit del catalanisme lingüístic i literari i les ànsies de conèixer nous horitzons, van aprofitar la força cultural dels seus contactes amb Barcelona i engegaren un projecte polític i social que connectà amb la modernitat del moment a nivell català i que situà la ciutat de Girona com la segona capital cultural del Principat.

La sobtada mort de l'arquitecte el 1935 es produí en un context social, polític i cultural força diferent de la ciutat que el va veure néixer 55 anys abans. La Girona de 1935 era una ciutat catalana que havia viscut el canvi a tots nivells que havia representat l'adveniment de la República i la profunda transformació social i cultural madurada durant el primer terç del segle XX. Tenia al davant, estès, un futur prometedori de progrés, fruit en part de l'esforç d'aquella generació nascuda el darrer terç del segle anterior i que aleshores tenia a les seves mans la possibilitat de projectar i consolidar iniciatives de tot tipus. Però, quan tot just es complia el primer aniversari de la mort de l'arquitecte, el curs dels esdeveniments va portar la tragèdia de la Guerra Civil i l'estroncament de les esperances i il·lusions de tants ciutadans que, com Rafael Masó, des de l'ideal noucentista creien fermament en una altra realitat millor.

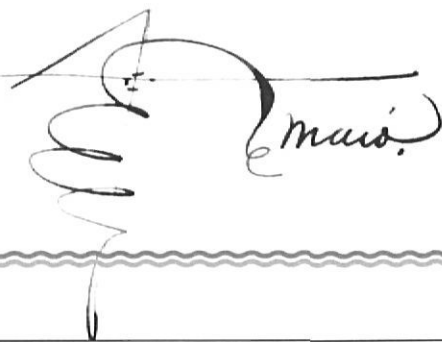
Les comarques en temps de Masó

Rafael Masó, per motius professionals, per interessos culturals o bé per excursionisme va visitar la major part de les terres gironines.

Per reconstruir la trajectòria personal i professional de l'arquitecte tenim una primera font d'informació en el llegat material de les obres d'arquitectura que s'han conservat. Podem detectar la petja inesborrable que representa el seguit d'edificis que trobem escampats per gairebé totes les comarques. La seva distribució geogràfica sovint va associada a tipologies constructives i a usos diversos. La seva observació ens dona pistes tant del món personal de l'arquitecte com de la variabilitat de clients i encàrrecs a què havia de respondre.

Aquesta primera aproximació pot completar-se amb l'estudi dels documents del seu llegat, custodiats a l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Girona. Hi podem trobar —a banda de la major part dels seus projectes d'arquitectura— dibuixos, esbossos i estudis que són records de viatges i excursions, referències escrites en la correspondència que intercanviava amb amics i familiars, i també nombrosíssimes imatges fotogràfiques que immortalitzaren visites a indrets de les nostres comarques on Rafael Masó s'havia desplaçat per motius professionals, o bé per excursions amb els amics i família.

La darrera font d'informació la trobem en la premsa, especialment en les pàgines del *Diario de Ge-*

*Conjunt de l'Hostal de la Gavina
de s'Agaró, obra de Rafael Masó.*

rona, el director del qual era el seu pare, Rafael Masó i Pagès. Aquest diari es féu lògic ressò dels encàrrecs i projectes que Rafael Masó desenvolupà al llarg de tota la seva vida.

Les terres de Girona que va trepitjar Rafael Masó a cavall entre el segle XIX i el segle XX constituïen un territori organitzat per grans unitats de relleu que separaven models econòmics i sistemes de vida diversos. Una xarxa de camins secular unia els municipis més importants —mantenint relacions i intercanvis de persones i mercaderies—, que, anys més tard, configuraren el mapa comarcal.

Cal tenir present que la divisió comarcal de Catalunya esdevingué realitat el 1936, seguint les propostes de Pau Vila i la *Ponència per a la Divisió Territorial de Catalunya*, creada el 1931. Fins aleshores, els grans àmbits territorials estaven condicionats per les unitats de relleu, com ara muntanyes, planes, rius i costa, i les relacions es bastien i reforçaven seguint les línies de comunicació que, òbviament, estaven determinades sovint pels mateixos elements geogràfics.

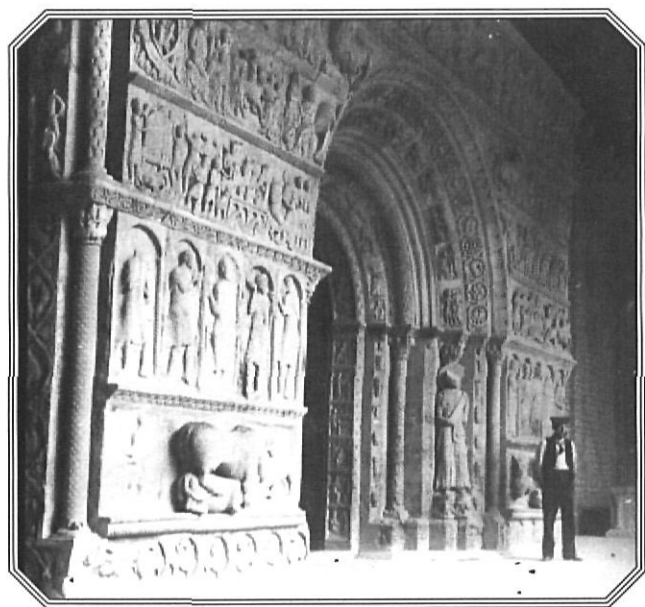
Feia poc més d'un segle, el 1750, s'havia iniciat el primer intent de construcció de la carretera de Madrid a França per Barcelona i la Jonquera, i el 1799 es creà el cos facultatiu d'enginyers de camins i canals. Aquestes circumstàncies iniciaren l'articulació de les comunicacions de l'Estat modern. De manera definitiva, però, la xarxa de carreteres de les comarques

gironines es començà a plantejar a la segona meitat del segle XIX.

Altres mitjans alternatius van ser les iniciatives desenvolupades amb les línies de ferrocarrils de via estreta, fet que determinà noves oportunitats econòmiques i unes relacions entre els municipis pràcticament inexistents i molt dificultoses fins aleshores, i també la navegació de cabotatge entre zones productores i ports comercials de la costa catalana.

Econòmicament parlant, les terres de Girona vivien bàsicament dels recursos de la terra: agricultura, ramaderia, productes forestals, mineria i l'explotació del mar, pesca i els seus derivats. En els nuclis més grans de població, al llarg del XIX es consolidà l'activitat econòmica iniciada el segle anterior en la manufactura, basada en molts casos en l'explotació dels recursos naturals, com és el cas del suro i les salaons de peix, o bé la terrissa. També prosperaven negocis tèxtils que aprofitaven la força motriu dels rius i s'afegien a l'embranchida que aquesta indústria tenia a l'àrea d'Olot i de Barcelona. Tota aquesta activitat econòmica es veié incrementada i afavorida amb l'aparició de les línies de ferrocarril esmentades.

La puixança econòmica comportà un increment demogràfic i un progrés social que es traduí en millores urbanes, eixamples i nous edificis en molts municipis, i també en la demanda de nous habitatges per part de les classes enriquides, que sovint encarregaren a Rafael Masó els seus projectes.

*Portalada del monestir de Ripoll,
en una fotografia de Rafael Masó.*

*Sardanes de la festa major,
darrere de l'església de Domeny.*

Seguint les passes de Rafael Masó per les terres de Girona

Un dels primers pobles on Rafael Masó desenvolupà la seva feina d'arquitecte va ser Anglès. Per coneixença amb el matrimoni format per Tomàs i Montserrat Cendra intervingué en la reforma de la casa Cendra d'aquella població.

Des d'Anglès, seguint el camí d'Osor, Masó es desplaçà sovint cap a Susqueda i Sant Hilari. Primerament per atendre el projecte de reforma del mas el Soler (1906-10), i anys més tard per solucionar l'encaix de l'antiga església del Pilar de Pedret, adquirida per Guillem de Pallejà i que aquest volia instal·lar en la seva finca del castell de Montsolís del terme de Sant Hilari (1926).

També des de Bescanó i Anglès, Rafael Masó enfilà cap a la Garrotxa, seguint el trajecte, a voltes encara discontinu, del ferrocarril. Així, es conserva un dibuix d'un oratori de Sant Feliu de Pallerols, algunes obres a la vall del Llémena i la Casa Masramon d'Olot. També a la Garrotxa desenvolupà alguns dels seus projectes més recordats, com la restauració de l'església de Sant Salvador de Bianya i la reforma del mas Puig de Sant Salvador, del mateix propietari, i la també reforma del mas la Riba a la mateix vall de Bianya.

Pel que fa al Ripollès, si bé no ens consta que l'arquitecte hi treballés en cap projecte, igualment tenim documentats apunts de viatge de Sant Joan de les Abadesses i Ripoll i imatges d'alguna excursió al santuari de Núria, racó clàssic de l'excursionisme d'aquells anys.

Dins de l'actual comarca de la Selva interior, la zona al vessant sud de les Guilleries també conegué primerenques actuacions de Masó, concretament a la vila de Santa Coloma, on vivien els Aragó, família amiga de l'arquitecte. Ja a l'any 1903, Manel Aragó Ros encarregà al jove estudiant d'arquitectura la reforma de la Casa Aragó. Dos anys més tard, el 1905, encara estudiant, hi dissenyà els mobles del menjador. A aquests primers encàrrecs en seguiren d'altres de caire oficial, com la reforma i condicionament de la presó i dependències judicials, l'any 1913. Anys més tard també va ser l'encarregat de reformar l'hotel Vinyals, més conegut com Hotel Central o Cal Bou.

La costa de Girona, que avui trobem organitzada i repartida en tres comarques –l'Alt Empordà, el Baix Empordà i la Selva– era en temps de Masó una franja de territori que vivia de l'agricultura i sobretot de la pesca i el cabotatge, i que compartia un paisatge que determinava una realitat força homogènia. És per això que l'anàlisi de les intervencions de Masó en aquesta part de territori guanya en claredat quan es contempla com una unitat natural. Les necessitats constructives que genera

*Rafael Masó, Esperança Bru i uns amics,
a la porta de Sant Salvador de Bianya.*

*Mas la Riba de la Vall de Bianya,
reformat per Rafael Masó.*

són igualment semblants, i la condició de territori expectant a punt d'entrar en el mercat del turisme encara reforça aquesta idea d'homogeneïtat. És en aquest context que cal entendre l'aproximació de Masó a la costa, i la dimensió i el caràcter dels contactes que hi estableix. Trobem testimonis del pas de Rafael Masó a Lloret de Mar, Tossa, Sant Feliu de Guíxols i sobretot a Castell-Platja d'Aro, amb la Urbanització S'Agaró, les cases de Llafranc i Tamariu i algunes visites familiars a Aiguablava de Begur i a les ruïnes d'Empúries.

La plana de l'Empordà també té alguns records de la presència de Rafael Masó. En primer lloc, la reforma i ampliació del conjunt de la Casa Coll de Borrassà, propietat del seu amic, Ferran Coll, algunes intervencions a l'església del poble i nombrosos estudis i visites a Vilabertran, Empúries, Lladó i Sant Pere de Roda, sense oblidar uns estudis de l'església de Castelló d'Empúries. Cal destacar també les restauracions de palaus i cases nobles a Torroella de Montgrí i la masia de nova planta per a Jaume Massaguer a Albons.

Més cap al sud, pels volts de la Bisbal, Rafael Masó va portar a terme diversos estudis entorn del patrimoni medieval de la zona. Destaca l'atenció que dedicà al mas Ribot de Foixà i la seva capella del Roser, el sepulcre que dibuixà al castell de Foixà i alguns estudis d'elements patrimonials de Canapost i Cruïlles. També mereix un comentari la reforma de l'església de Verges.

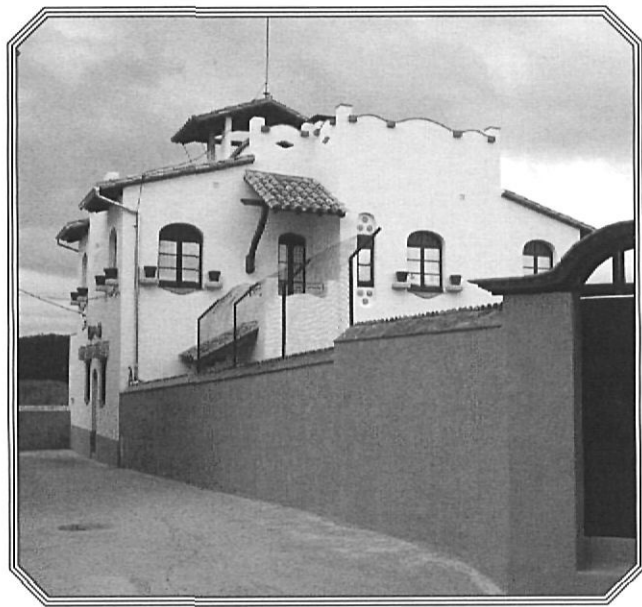
A Flaçà, Bonaventura Vinyals, ric hisendat de la població i amb casa posada també a Girona, li encarregà les obres de reforma del mas Vinyals i la Central Elèctrica, ambdós edificis dins el terme de Sant Llorenç de les Arenes.

Els primers encàrrecs que assumí Masó, entre 1901 i 1906, quan encara no tenia el títol d'arquitecte, solien ser treballs de disseny gràfic per a amics i familiars i alguns estendards i banderes, que, seguint la tradició modernista, decorava amb al·legories i simbolismes de caràcter èpic medieval. Són els anys del logotip *Treballem per l'art*, (1901) per a la impremta familiar, la capçalera de la revista *Vida* (1902), l'exlibris per al seu amic Josep Carner (1902), la bandera de la Congregació Mariana del Seminari (1904), o bé la cinta de la reina dels Jocs Florals de Girona (1905), entre d'altres encàrrecs arribats d'arreu de la demarcació.

Ja amb el títol d'arquitecte, cada vegada anaven prenent més cos els projectes pròpiament d'arquitectura, sense deixar de banda la faceta de dissenyador. Al costat de la portada i il·lustracions per a l'edició de *Josafat* (1906), alguns dissenys dels quals estan directament inspirats en elements de l'arquitectura popular dels nostres pobles, trobem el tapís per a la Confraria de Sant Jordi (1907), els membres de la qual representaven els llinatges més arrelats a les nostres terres i defensaven un catalanisme religiós molt en sintonia amb el pensament de

El Coro de Sarrià de Ter, rehabilitat com a cooperativa agrícola per Rafael Masó.

Casa Vinyes-Miralpeix d'Anglès, construïda de nova planta per Masó.

Masó. Realitzà també la casulla per a mossèn Roquet (1907), l'altar i pica d'aigua beneïda de les germanes josefines, l'arranjament de l'altar de l'església del Sagrat Cor i la bandera del Centre de Dependents de Comerç (1907).

Els primers projectes d'arquitectura li arribaren gràcies als contactes professionals i personals del pare de l'arquitecte. Fou també en aquest moment que projectà la planta embotelladora d'aigua mineral de Font de la Pólvara per al seu amic Fidel Martínez, que comercialitzà l'Aigua de Vilarroja (1907), la farmàcia per al seu germà Joan Masó, i la primera seu de la Caixa de Pensions de Girona a la rambla Verdaguer.

Les obres a ciutat

A Girona ciutat és on Rafael Masó va poder desenvolupar una tipologia més variada, determinada per la complexitat sociològica que implicava l'urbs. Rafael Masó era sol·licitat per tots els estaments socials i treballava tant en reformes com en obres de nova planta a diferents zones de la ciutat. Realitzà o bé restaurà habitatges unifamiliars benestants, principalment al nucli antic de la ciutat: Casa Saliati (1909), Casa Pérez Xifra (1912-13), Casa Vinyals (1921), Casa Ribas-Crehuet (1927-28), i també en les noves zones en expansió, com la Casa Gispert-Saüch (1921-23) –proje-

tada en terrenys de l'antic baluard de Santa Clara i anterior a l'enderroc del pany de muralla existent al seu davant–, la Farinera Teixidor (1910-11) –a la carretera de Santa Eugènia–, la Casa Ensesa (1913-15) –també als afores de la ciutat, al costat de la via del tren de Sant Feliu–, o bé la casa del Dr. Coll (1935), en terrenys de l'eixample de la Mercè.

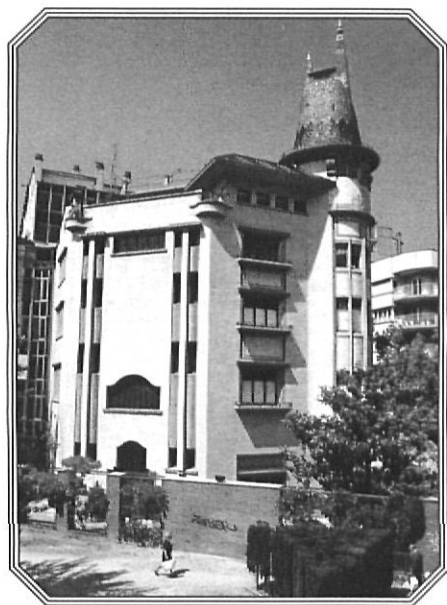
Rafael Masó també rebé l'encàrrec de realitzar blocs plurifamiliars, sovint destinats, en tot o en part, a habitatges de lloguer. És el cas de la Casa Batlle (1909), del Bloc Saliati (1914-15), la Casa Teixidor (1918-22) i les cases Rigau (1921-24) i Colomer (1927-28).

Són nombrosos també els edificis que Masó projectà a la ciutat per encàrrec dels seus artesans i proveïdors –Casa Cadenes (1924), Casa Omedes (1924-25), Casa Oliveras (1932-33), Casa Casellas (1925-26)– i també destinats a local comercial i habitatge, com el comerciant de vins Cots (1924), el revenedor de grans Corominas (1927-28) i tants d'altres, construïts amb finalitats comercials: Magatzems Farró (1909), Magatzem Ensesa (1920), botiga Adroher (1915-16) i Banc de Terrassa (1920), per esmentar-ne alguns exemples.

Masó també deixà a la ciutat alguns projectes d'edificis públics, realitzats o no, com per exemple Athenea (1913), Escola d'Arts i Oficis (1916), concurs

*La Farinera Teixidor de Girona,
casa i fàbrica d'Alfons Teixidor.*

*Casa Teixidor,
coneguda com la Punxa.*

edifici de Correus (1915), Oficina de Telèfons de la Mancomunitat (1917), projecte de restauració del Palau Agullana per a la Diputació (1917) i façana i tanca del cementiri (1918-19).

Cal esmentar també el Garatge Callicó (1919), en terrenys del baluard del Governador, i alguns projectes d'urbanització de caràcter popular: la Urbanització Ensesa (1927-28), la Urbanització Català Huguet (1927-28) i la Urbanització Teixidor (1928-29)

Els voltants de Girona

Els veïnatsges de Girona revelen també la presència de Rafael Masó, amb múltiples intervencions. En alguns casos es tracta d'obres d'arquitectura i en d'altres trobem el testimoni de passejades i excursions que van quedar immortalitzades gràcies al traç del dibuix o bé a la instantània fotogràfica.

Un bon exemple el trobem en l'habilitació d'un local per a escoles a Sarrià de Ter l'any 1907. També a Sarrià Rafael Masó construí la Casa Pòrtules, al carrer Major, i adaptà el local del Coro com a seu de la Cooperativa Agrícola, l'any 1921-24.

També és interessant recuperar la presència de Rafael Masó a la zona de Sant Gregori, Domeny, Canet d'Adri i Rocacorba, propiciades per la seva relació i posterior casament amb Esperança Bru. Tenim

així documentats estudis i dibuixos dels masos de Cartellà, Taialà, la Joeria Gran, a més de múltiples imatges i algun projecte per a la casa pairal dels Bru, el mas Bru de Domeny. A Sant Gregori, també hi construí les escoles, de nova planta, l'any 1909. A l'altre extrem de la ciutat, el santuari dels Àngels va ser objecte d'un projecte d'hotel que no arribà a terme, i Montnegre, al municipi de Quart, guarda la restauració de les esglésies després de l'incendi del 12 d'agost de 1928, a instàncies del seu propietari l'escriptor Joaquim Ruyra.

La zona de Banyoles també va acollir algunes obres de Masó, avui desaparegudes, com l'estudi de l'escultor Josep Llimona Bruguera, la seu de la Caixa de Pensions a la plaça Major i del Banco Urquijo Catalán, la reforma del mas Ordis de Crespià i dibuixos i estudis d'esglésies com les de Mata, Porqueres i Vilert i de les pintures romàniques de Rabós del Terri.

Pel que fa a les intervencions de Rafael Masó en altres esglésies de l'entorn de Girona cal fer esment de la restauració que féu de l'església de Sant Llorenç d'Adri, entorn dels anys vint del segle passat, i també d'alguna obra a l'església de Sant Pere de Llorà.

Rosa Maria Gil Tort
és historiadora i arxivera.